

HELIOS OG TYPHONEN
OM CARL NIELSENS OG ANNE MARIE CARL-NIELSENS
OPHOLD I ATHEN 1903

AF

KNUD KETTING

I slutningen af 1902 fik billedhuggeren Anne Marie Carl-Nielsen (herefter AMCN) tildelt det Anckerske Rejselegat. Hendes mand, komponisten Carl Nielsen (herefter CN), havde allerede modtaget det godt ti år tidligere. Det var faktisk takket være det, de overhovedet havde fundet hinanden, for de traf ikke hinanden i Danmark, men derimod i Paris, hvor de begge befandt sig i studieøjemed.

Nu, tre børn senere, skulle turen gå til Grækenland og derfra videre til Ægypten. CN ville naturligvis gerne med; men det krævede at han kunne skaffe sig råd til at holde fri fra sit arbejde som violinist i Det Kongelige Kapel. Og han havde kun én anden fast indkomst, nemlig en årlig statsstøtte på 800 kr., som han havde modtaget siden 1901.

Løsningen viste sig at være en fast forlagskontrakt med musikforlaget Wilhelm Hansen.¹ Den kom endeligt på plads i slutningen af januar 1903, og da var AMCN allerede for længst rejst. CN havde sammen med venen, pianisten Henrik Knudsen, taget midlertidig afsked med hende i Dresden, hvor han havde sat sig for at overtale den stedlige Generalmusikdirektor, Ernst von Schuch, til at opføre dels operaen "Saul og David", dels hans 2. symfoni, "De fire temperament", som begge var helt nye.² De var blevet uropført i København under hans egen ledelse, henholdsvis den 28. november på Det Kongelige Teater og den 1. december 1902 i Odd Fellow Palæet.

¹ Musikforlagets ældre arkivalier er for nylig overtaget af Det Kongelige Bibliotek, hvor de befinder sig i Håndskriftafdelingen. De er for øjeblikket under gennemgang og katalogisering.

² I Torben Meyer: *Carl Nielsen. Kunstneren og Mennesket*, 1947, s. 196, placeres Dresden-turen fejlagtigt i januar 1902.

Schuch ville ikke tage stilling til operaen uden at kende teksten på tysk, men lovede at opføre symfonien den følgende sæson.³ Mens AMCN fortsatte sydpå mod Grækenland, vendte CN via Berlin hjem til København for dels at dirigere den niende og foreløbig sidste opførelse af "Saul og David" (17/1), dels at sætte fart i udgivelserne af symfonien og klaverudtoget til operaen, forsynet med den ønskede tyske tekst, som Ida Malling skulle oversætte. Begge disse udgivelser stod Wilhelm Hansen for, mens han tilskrev Samfundet til Udgivelse af Dansk Musik om at stå for trykningen af Henrik Knudsens firhændige klaverversion af symfonien.

Børnene var blevet anbragt.⁴ Praktiske gøremål, som ikke kunne udskydes, havde CN overladt til vennen, den tidligere elev, Svend Godske-Nielsen, der boede på samme adresse som familien Nielsen (Toldbodvej 6), og musikalsk løbedreng var Henrik Knudsen blevet udnævnt til. Det var således ham, der stort set kom til at stå for kontakten til Wilhelm Hansen.

Via AMCN's meget sporadiske dagbogsnotater⁵ kan vi følge hendes rejserute til Grækenland. Turen gik fra Tyskland til Wien og videre til Konstantinopel, hvorfra hun tog skib til Piræus og indlogerede sig på Hotel Athene i Athen den 25. januar. I Athen besøger hun blandt andet Akropolis og tager også uden for byen for at se kongeslottet Tatoi, før hun den 11. februar begiver sig mod havnebyen Patras på Peloponnes, hvortil CN, der har forladt København den 8. februar og er rejst via Berlin, München, Bologna og Brindisi, ankommer den følgende dag. Her holder AMCN's dagbogsnotater op.

CN begynder først at føre dagbog den 28. januar i Athen. I sine notater⁶ resumerer han kort forløbet helt fra årets begyndelse, og frem til

³ Jf. brev af 11/1 1903 fra CN til Svend Godske-Nielsen, Det Kongelige Bibliotek, CNA, I.A.c.

⁴ Præcis hvor de var anbragt, står på nuværende tidspunkt ikke helt klart. Datteren Anne Marie Telmányi (*Mit barndomshjem*, 1965, s. 40) angiver, at de boede hos lærerfamilien Juhl i Jægerspris (som de også havde boet hos under ægteparrets Italiensophold i 1900). Hun skriver også, at hun og søsteren da var 5-6 år, hvilket kunne tyde i retning af, at hun har husket galt af forældrenes udenlandsophold. Steen Chr. Steensen skriver uden kildeangivelse (*Musik er Liv*, 1999, s. 134), at de boede i Sorgenfri. Men CN's postkort af 3/3 hjem til datteren Irmelin er adresseret til Skolesanatoriet på Refsnæs ved Kalundborg. Intet tyder imidlertid på, at Irmelin på dette tidspunkt er syg og adskilt fra sine søskende.

⁵ CNA, II.C.1.

⁶ CNA, I.C.1-4.

den 23. maj noterer han med mellemrum sine oplevelser. Disse noter er allerede publicerede i deres helhed,⁷ og vi vil derfor her prøve at fortælle historien om ægtefællernes Grækenlands-ophold uden dem. Alligevel anbefales det at læse dem parallelt med denne artikel.

Hvorfor Grækenland

Det var næppe AMCN's egen idé at tage til Grækenland og kopiere antikke statuer. Man har hidtil antaget, at impulsen skyldtes vennen, maleren Niels Skovgaard, der ligesom hun var medlem af Den Frie Udstilling, og som havde været på studieture til Grækenland i 1888-89 og 1894-96.⁸ Men i realiteten var det dog nok snarere hendes elev, Ingrid Kjær, som leverede det afgørende skub.

Familien Kjær, hvis "overhoved", grosserer Peter Bernhard Kjær (1835-1911), var medejer af firmaet Styhr og Kjær, var oprindelig Carl Nielsens bekendte, idet han allerede i sin konservatorietid begyndte at komme i hjemmet i Strandgade 36, hvor han med sin violin fungerede som kammermusikpartner for den musikbegavede fru Anna. Det førte hurtigt til, at han regelmæssigt fik sin gang i hjemmet med de fire døtre, hvoraf Ingrid (født 1870) var nummer to. Hendes fire år yngre søster, Astrid, blev gift med forstmanden Aage Isebrand Holten (1870-1958), som i begyndelsen af sin karriere tog ansættelse i Grækenland, nærmere bestemt byen Vitina midt på Peloponnes.

I 1897 besøgte den endnu ugifte Ingrid Kjær sin søster og svoger, der boede på den lokale landbrugsstation. Som sin lærer AMCN ville hun gerne modellere dyr, men det kneb for hende at finde egnede modeller. I sit første brev hjem til læreren beretter hun ikke alene herom, men omtaler også kort den lokale musiktradition:

"Det vilde vist interessere Deres Mand at høre Folkemelodierne her-nede, de ere ganske mærkelige, monotone, sentimentale og halvt jod-lende, i Begyndelsen er det meget vanskeligt at opfatte Melodierne, vi skal se, naar vi faa et Harmonium, om vi kan faa skreven lidt op, men

⁷ Torben Schousboe: *Carl Nielsen. Dagbøger og brevveksling med Anne Marie Carl-Nielsen*, 1983, s. 176-180.

⁸ Jf. Esther Nyholm i udstillingskataloget *Anne Marie Carl-Nielsen*, red. Birgit Jenvold, 1995, s. 35.

Carl Nielsen og Anne Marie Carl-Nielsen i Akropolis-Museet i Athen 1903. I baggrunden Typhonen, som Anne Marie er i færd med at kopiere. Det Kongelige Bibliotek.

der er rigtignok ingen der kan Theori, udgivne er de ikke, det skal jo være et Indtryk af, hvorledes den jævne Befolkning synger”.⁹

Da Ingrid Kjær hjemme i København det følgende år ville genoptage timerne hos AMCN, lagde hendes far sig i første omgang imellem:

”...De maa foreløbig ikke vente mig til Modellering d. 1ste November, da jeg endnu ikke har kunnet faa Tilladelse af Fader. Jeg maa saaledes bede Dem tilgive mig, at jeg traf den Aftale med Dem, inden jeg havde confereret hjemme... Fader mener, at saafremt jeg vil gaa videre, maa jeg først lære at tegne...”¹⁰

Det lykkedes dog Ingrid Kjær at få gennemført planen, og den følgende sommer kunne hun – atter i Vitina – berette om nyten af det, hun havde lært:

”Det har længe været min Hensigt at skrive til Dem først og fremmest for at sige Dem Tak for sidste Vinter, for den varme Interesse De har

⁹ CNA, II.A.b, brev af 5/7 (17/7) 1897. Her må enten den danske eller græske dato være ukorrekt, da der skal være 13 dages forskel på de to angivelser.

¹⁰ Ibid., brev af 28/10 1898. Hverken dette eller de følgende citerede breve har dobbelt datering. Det må formodes, at IK har benyttet den vanlige vestlige datering for ikke at forvirre modtageren.

vist og fremdeles viser mig; at jeg havde saa godt Udbytte af min Rejse til Athen tilskriver jeg ogsaa mit Arbejde hos Dem..."¹¹

Det meste af år 1900 var AMCN i Rom på studieophold. De første måneder var CN med hende. Men så måtte han hjem og passe sit arbejde som violinist i Det Kongelige Kapel. Ingrid Kjær havde påtaget sig at se til AMCN's atelier på Langelinie og fyre op dér med mellemrum, så alt det opmagasinerede ikke gik til af lutter frost. Og nu var tanken om en Grækenlandsrejse for alvor ved at konkretisere sig.¹²

I første omgang var det dog ikke AMCN, men Ingrid Kjær, som tog til Athen for at arbejde. Det næste bevarede brev finder hende i fuld gang med at arbejde i Akropolis-museet:

"Længe har jeg været paa Vej til at skrive til Dem, men jeg har haft saa meget at gjøre med denne Statue paa Akropolis, at jeg endnu ikke har haft Tid til andet. Til en Begyndelse saa det ud til at gaa ualmindelig strygende... men som det altid gaar henede gjorde vi den pinlige Opdagelse, at Generaldirektøren som for Tiden er i Paris tidligere har nægtet at flytte Statuerne ud af Museet. Som det klogeste jeg derefter kunde gjøre, er jeg nu begyndt at arbejde inde i Museet, men der er meget spredt Lys og tillige noget mørkt, jeg kan heller ikke faa Afstand fra Siderne og bagfra, men jeg gjør den Beregning, at naar Direktøren kommer tilbage og jeg er godt i gang, er det mere usandsynligt, at han vil nægte at gjøre en Undtagelse... PS! Vil det ikke være det bedste at tage to Afstøbninger af Copien, hvis Farvepaasætningen skulde mislykkes, jeg skal vel prøve at faa hele Statuen i den Farvetone den staar og ikke som den har været?"¹³

Det lykkedes ikke Ingrid Kjær at få flyttet statuen ud af museet, kun længere ud på gulvet.¹⁴ Men hun opdagede hurtigt, at der var salgsmuligheder i bemalede kopier og skrev til AMCN for at få råd om såvel rettingerne som den pris, hun skulle forlange for såvel ubemalede som bemalede gipskopier, fremstillet som afstøbninger af hendes håndmodellerede lerkopi.¹⁵

¹¹ Ibid., brev af 29/6 1899.

¹² Ibid., brev af 12/2 1900.

¹³ Ibid., brev af 25/10 1900.

¹⁴ Ibid., brev af 17/12 1900.

¹⁵ Ibid., brev af 2/3 1901.

Da brevene fra AMCN til Ingrid Kjær ikke findes bevarede, ved vi ikke, hvad AMCN rådede til. Men at Ingrid Kjær havde fundet en niche, står helt klart. Inden hun så sig om, havde hun bestilling på 23 kopier af den antikke kvindestatue, som hun var faldet for.¹⁶ Hun rykkede ind i eget hus i Athen, fik en tjenestepige (ved navn Athena), der tog sig af indkøb og madlavning, og så sled hun ellers i museet. I hendes brev til AMCN i begyndelsen af juli 1902 dukker for første gang Typhonen op, ikke som et muligt projekt for AMCN, men som Ingrid Kjærs eget opfølgende arbejde:

”Med mine egne Arbejder gaar det fremad, men smaat, skønt nægtes kan det ikke, at jeg er flittig; men at gennemarbejde 23 Statuer, som denne Dame, er et større Arbejde end man skulle tro, i dag fik jeg først Nr 20 færdig og Bemaling blive der ikke Tale om før i kommende Uge... Imidlertid har jeg arbejdet paa et Mandshoved ligesaa i Akropolismuseet, jeg har punkteret det igjennem, det er en god Kontrol, men paa ingen Maade mere og for Øvelsens Skyld satte jeg det først op uden Punktermaskine, det glædede mig meget at det næsten var rigtigt. Senere har jeg arbejdet meget derpaa, jeg har det nu i Gips, men der er langt igjen inden det bliver værdigt, for det skal nu være udmærket, men det er meget svært, for det er fineste Kunst. Min Dame er nu ikke saa hedensk, som De tror, men naar Mandshovedet er færdigt – jeg har allerede en Bestilling derpaa – kommer noget rigtig hedensk, forudsat at jeg kan faa Lov at punktere: Typhonen med de 3 Hoveder¹⁷; den vil jeg forhaabentlig være i gang med naar De kommer...”¹⁸

Om forklaringen nu er, at Ingrid Kjær ikke har kunnet få lov at bruge punktérmaskinen som hjælpemiddel, og at AMCN var i stand til at klare sig uden – det ved vi ikke. Det kan også tænkes, at AMCN, da hun ankom til Athen et halvt års tid senere, har fundet Typhonen så attraktiv, at hun som Ingrid Kjærs lærer har spillet på de fortrin, som al-

¹⁶ Marmorkore nr. 674 i Akropolismuseet, jf. Sanne Houby-Nielsen: Anne Marie Carl-Nielsen og det sene 1800-tals farvedebat, s. 160, i *København-Athen tur/retur*, Meddelelser fra Ny Carlsberg Glyptotek, Ny Serie Nr. 2, 2000. Houby-Nielsen tror dog tilsyneladende, at der kun var tale om en enkelt kopi, solgt til Afstøbningsamlingen i Zürich.

¹⁷ Akropolismuseet nr. 35-36, jf. Houby-Nielsen (note 16) s. 149.

¹⁸ CNA, ILA.b, brev af 6/7 1902.

der og erfaring gav hende, og har overtaget projektet. Under alle omstændigheder synes det at være sket med Ingrid Kjærs mere eller mindre frie vilje, for de forblev gode venner og opretholdt forbindelsen livet ud. Ingrid Kjær, der i 1904 blev gift med den tyske arkæolog Wilhelm Lermann (1846-1917) og opgav sin kunstneriske karriere, tilbød i øvrigt i 1933 at formidle salget af en bronzekopi af AMCN's statue af Uffe hin Spage (opstillet i Kolding) til ingen ringere end Adolf Hitler!¹⁹

Den første tid i Athen

Allerede på vejen mod Grækenland tog CN fat på at skrive hjem. Fra München sendte han postkort til Henrik Knudsen ("Det er knap saa morsomt at rejse alene som da vi var ude sammen") og fra Korfu, hvor skibet fra Brindisi til Patras lagde til, sendte han et postkort til sangeren Vilhelm Herold, der havde sunget med i "Saul og David", og som i øvrigt havde Radamès i Verdis "Aida" blandt sine succes-roller:

"Herfra maa jeg sende dig en Hilsen. Netop dig; fordi alting synger her og Solen skinner saa varmt at man maa søge Skygge. Imorgen træffer jeg min Kone i Patras, saa rejser vi til Ægypten og er rimeligvis dér naar du synger Radames. Vi skal tænke paa dig og hilse Gravene."²⁰

Efter at have besøgt blandt andet Olympia og Delphi ankommer CN og AMCN til Athen den 20. februar og indlogerer sig på Hotel Achilleion. Allerede samme dag skriver CN til Godske-Nielsen:

"Vil du ikke nok gjøre mig følgende Tjenester: undskyld at det altid er Tjenester jeg skal bede dig om. – I Gaa op i mit Værelse og dække mit Flygel rigtig godt til med de Tæpper der forefindes. II Betale fru Malting 200 Kr naar hun kommer med Regning for Oversættelsen. III Sende mig Oversættelsen til "Saul og David" saasnart som muligt, dog ikke til mig men til Mr: Prof: Choisy, Odeion, Rue de Piræus, Athen. Ifald jeg saa er rejst sender han den efter mig...

Min Kone mødte mig i Patras. Vi tog saa til Olympia og Delphi og havde en dejlig Tur; navnlig var Egnen omkring aldeles himmelsk. Jeg har i mine Levedage ikke [set] noget skjønnere. Og saa de storslaæde

¹⁹ Jf. brev fra Ingrid Lermann til AMCN af 18/12 1933, CNA II.A.b.

²⁰ CNA, I.A.c, udateret postkort.

Ruiner begge Steder. Paa Hjemvejen til Athen maatte vi ligge to Dage i en lille, elendig Kystby, Itea paa Grund af Storm saa Damperen ikke kom. Nu har jeg altsaa set Athen ogsaa og jeg maa sige at Ruinerne har overtruffet mine store Forventninger. Disse gamle Athenere!! I Konservatoriet her har der i Vinter været holdt Foredrag i Musikhistorie. I et af disse om nordisk Musik var jeg meget omtalt, saa jeg er godt kjendt her. Imorgen er jeg indbudt til at høre paa en Matine derhenne. Der er 300 Elever.²¹

Frank Choisy og Odeion Athinon

Det konservatorium, som CN omtaler, er Odeion Athinon, det ene af to konservatorier i Athen på den tid. Blandt konservatoriets lærere var den belgiske violinist Frank Choisy (1872-1958). Han havde studeret hos César Thomson ved konservatoriet i Liège, før han i 1893 flyttede til København, hvor hans tante boede. Efter fire år i Danmark (hvor han blandt andet overværede uropførelsen af CN's 1. symfoni i 1894), opholdt han sig en kortere overgang i Mulhouse i Alsace, før han flyttede til Athen, hvor han underviste i violin og kammermusik ved Odeion Athinon. I studieåret 1902-03 var det ham, der holdt de i CN's brev omtalte musikhistorieforedrag.²² Det er derfor ikke så mærkværdigt, at der indgik et foredrag om nordisk musik, og at Nielsen var nævnt i dette.²³

CN har givet kendt Choisy fra København, blandt andet fordi han i det musiktidsskrift, hvormed han søgte at opretholde livet i København, havde offentliggjort en udførlig analyse af CN's første symfoni, den første større omtale af noget Nielsen-værk overhovedet.²⁴ Men det synes ikke, som om den private sympati har været af dybere karakter. Skønt Choisy talte et tåleligt dansk, omgås de kun sporadisk i Athen, og CN synes ikke at have haft kendskab til hans private omstændighe-

²¹ CNA, I.A.c, brev af 20/2 1903. I dette og de mange følgende citater er CN's lidt tilfældige stavemåde af græske stednavne bevaret.

²² Jf. Odeion Athinons trykte årsberetning for 1902-03, s. 65-67. Choisy synes at have holdt de i alt 15 foredrag på fransk.

²³ Fraset en kortere periode i Schweiz omkring første verdenskrig forblev Choisy i Grækenland til sin død. Hans privatarkiv, som blandt andet rummer interessante dokumenter om hans tid i Danmark, findes stadig i Athen.

²⁴ I *Musiken. International Ugeret*. Red: Frank Choisy, årgang 2 nr. 1, 10. januar 1897, s. 3-7.

Frank Choisy omkring det tidspunkt, hvor familien Nielsen mødte ham i Athen.
Dårligt bevaret ferrografi i Choisy-arkivet i Athen.

der. Derimod beder han vennen Henrik Knudsen hjemme i København om at foranledige, at Choisy får tilsendt nogle af hans trykte værker fra Wilhelm Hansen med henblik på en omtale af CN, som Choisy vil skrive til den fransksprogede *Guide Musical*.²⁵

Det må også være via Choisy, CN har fået kontakt med Georgios Nazos (1862-1934), som var leder af Odeion Athinon 1891-1921 og i 1894 havde etableret konservatoriets symfoniorkester, det eneste fast fungerende symfoniorkester i Athen på den tid.²⁶ CN synes ikke under Athen-opholdet at have haft forbindelse med byens andet, tydeligvis rivaliserende konservatorium, Odeion Attikon, grundlagt i 1899 af pianisten Lina von Lottner, som var brudt ud af Odeion Athinons lærerstab. Havde han haft det, ville han nemlig nok have været til koncert dér den 22. marts, hvor Lina von Lottner sammen med violinisten Hans König og cellisten Carl Bemmer fremførte et værk (Noveletterne, opus 29) af hans gamle lærermester, Niels W. Gade, som på dette tidspunkt stadig var europæisk kendt, men næppe hverdagskost i græske koncertsale.²⁷

Ud over den allerede nævnte koncert²⁸ med de studerende på Odeion Athinon (hvis koncertsal stadig eksisterer i relativt umodificeret form, skønt bygningen siden har skiftet funktion) hørte CN endnu en koncert, denne gang med orkestret og med musik af blandt andre Frank Choisy på programmet.²⁹ Koncerten fandt sted den 20. marts, og CN's tilstedeværelse udløste tre dage senere en notits i avisen *Estia*, den eneste omtale af familien Nielsen i de græske aviser, som det nu, næsten et århundrede senere, synes muligt at finde:

"Den danske komponist, Carl Nelson, er i Athen i selskab med sin

²⁵ CNA, I.A.c, breve af 6/3 og 19/3 1903, andre dele af det sidstnævnte brev er trykt i *Carl Nielsens Breve*, red. Irmelin Eggert Møller og Torben Meyer, 1954, s. 46.

²⁶ Der eksisterer stort set ingen ikke-græksproget information om Nazos og Odeion Athinon på dette tidspunkt. Den græske hovedkilde er G. Drosinis (red.): *Georgios Nazos kai to Odeion Athinon*, Athen 1938.

²⁷ Koncerten var forhåndsomtalt i flere af de græske aviser, og CN har ikke noteret i dagbogen, at han foretog sig noget andet den pågældende dag.

²⁸ Programmet indeholdt værker af Hummel, Wienawski, Brahms, Saint-Saëns, Gounod og Vivaldi, jf. Odeion Athinons trykte årsberetning for 1902-03, s. 48. Det var, bortset fra Brahms, komponister, hvis musik CN ikke havde noget nært forhold til.

²⁹ Ibid., s. 52-53. Programmet omfattede det andet af Edgar Tinels *Trois Tableaux Symphoniques*, Mendelssohns *Caprice Brilliant* for klaver og orkester, Frank Choisy's tresattede orkestersuite *L'Exil du Pâtre*, en violinkoncert af Vivaldi og Berlioz' *Carnaval Romain*.

hustru, som er her med det specielle formål at kopiere nogle af de antikke objekter. Hr. Nelson overværede i går matiné-koncerten på Odeion og gav udtryk for sin begejstring.³⁰

Helios

Den første tid i Athen havde ægteparret Nielsen brugt på at finde sig til rette og finde ud af, om de skulle blive. AMCN "botaniserede" på de arkæologiske institutter, først og fremmest det tyske, hvor lederen, professor Wilhelm Dörpfeld (1853-1940), var en kendt (og til dels omstridt) arkæolog, hvis foredrag begge ægtefællerne regelmæssigt hørte. Der blev også tid til udflugter ud af Athen, som de kunne skrive hjem til børnene om, blandt andet en tur til det nærliggende Megara, hvis særlige dansetradition ægteparret kendte fra vennen Niels Skovgaards beretninger og malerier. Frimærket blev senere klippet af postkortet, og det skrevne er derfor ufuldstændigt bevaret:

"... Eders Moder og jeg har det godt, Vi har ... Ture. I Søndags Mægara og set flere Tusin- ... Kvinder danse paa Torvet. De var klædte ... Nationaldragter i røde, gule, blaa, violette ... og de dansede i lange Rækker til Musik som ogsaa var mærkelig. – Iforgaars var vi en lang Tur tilfods, Vi gik fra Khiphissia helt over toppen af Pentelikon til Dionysos. Bjerget Pentelikon er 3600 Fod højt og af hvidt skinnende Marmor. Oppe paa Bjerget fandt [vi] en meget stor og smuk levende Skildpadde som søgte efter lidt Vand. Vi tog den med og har den nu gaaende paa vor Balkon i Solen. Mor og Far var nær falden ned af Petelikon (sic!) og Mor gled et langt Stykke paa Bagdelen. Hils Plejemor Tusinde Gange og Kys fra Fader."³¹

³⁰ *Estia* fra 23/3, altså ikke, som det skrives, dagen efter koncerten. CN's navn er i notitsen transskriberet, så det har fået den autentiske græske endelse -son i stedet for det danske -sen.

³¹ Postkort fra CN til datteren Irmelin Carl-Nielsen, gift Eggert Møller, 3/3 1903, CNA III.A.a.1. Det skulle siden vise sig at være beklageligt, at CN ikke benyttede lejligheden til at notere den særprægede dansesang ned. For da nogle tyske venner senere gerne ville have fat i melodien, måtte AMCN under sit følgende Athen-ophold 1904-05 igen drage til Megara. Da hun ikke kunne få fat på en musik- og nodekyndig, medbragte hun i stedet en lånt fonograf og en mand til at betjene den. Men desværre virkede fonografen ikke, så det lykkedes aldrig for ægteparret Nielsen at få dokumenteret melodien.

Da det syntes klart, at Athen ville forblive rejsens endegyldige mål i stedet for Ægypten eller måske Kreta, tog CN den 10. marts fat på at komponere den koncertouverture, som skulle blive det musikalske hovedresultat af ægtefællernes Athen-ophold. På Odeion Athinon havde han af Nazos fået stillet et værelse med klaver til rådighed. Her sad han og komponerede musik inspireret af solens (Helios) gang over himlen, mens AMCN i dagtimerne på hverdage var optaget af sit arbejde på museet. Blandt CN's andre musikalske kontakter i Athen var den omtrent jævnaldrende østrigske dirigent Eduard Kremser, som i årene 1898-1903 var leder af Musikforeningen og Det Kongelige Teater i Athen.³² Kremser ville åbenbart også gerne hjælpe, men var tilsyneladende kommet for sent med sit tilbud:

"...Konservatoriet har anvist mig et Værelse til Arbejde og jeg har begyndt paa en Overture "Helios". Musikforeningen (Kremser) er herover bleven skinsyg og vil have jeg skal komponere i deres Lokaler og tilbyder mig et Beckstein. Det er ikke saa let at klare Ærterne! De græske Blade har skrevet om vor Ankomst og Ophold her, saa du kan da for Satan nok se at vi er meget berømte Kunstnere. Jeg skal nu have Fuldskæg, langt Haar og Føjelsjakke (sic!); tynd Mave og let Afføring vil heller ikke Skade og saa beder jeg Kong Georg forlene mig med Frelserordenen. Godt!..."³³

Med hensyn til aviserne overdrev CN uden tvivl. Og fuldskæg fik han aldrig. Men han promenerede under sit Athen-ophold – for første og sidste gang i sit liv – et klædeligt overskæg, som kan ses på de tre bevarede fotografier fra henholdsvis Akropolismuseet og hans tur til Konstantinopel.³⁴ Først efter hjemkomsten til København barberede han det af.³⁵

³² Både i *Carl Nielsens Brev*, 1954 (note 25) s. 47 og i Schousboe, 1983 (note 7) s. 178 angives hans årstal fejlagtigt som 1838-1914. Fejltagelsen skyldes uden tvivl, at Kremseres far, som var komponist og dirigent for Wiener Männersingverein, hed det samme som sønnen.

³³ CNA, I.A.c, det allerede citerede brev af 19/3 til Henrik Knudsen.

³⁴ Akropolis-fotoet findes i Det Kongelige Biblioteks samling af CN-billeder, Konstantinopel-billederne i Carl Nielsen Museets billedsamling.

³⁵ Jf. Anne Marie Telmányi, 1965 (note 4) s. 41.

Fra det værelse med klaver, hvor Carl Nielsen komponerede Helios, var der udsigt ned i Odeion Athinons have, her fotograferet omkring år 1900. Den tre-etages bygning i klassisk stil er i dag omgivet af væsentlig højere betonejendomme. Men for nylig er det lille haveanlæg bag huset blevet genetableret. Fotoet gengivet efter G. Drosinis (red.): *Georgios Nazos kai to Odeion Athinon*, Athen 1938.

Firkløveret i Hotel Achilleion

Fra lørdag den 7. marts havde ægteparret Carl Nielsen fået dansk selskab i Hotel Achilleion. Det var den klassiske filolog Ove Jørgensen (1877-1950) og arkæologen Frederik Poulsen (1876-1950), som havde mødt hinanden under studier i Berlin og derefter havde slået følge sydover via Triest til Grækenland, hvor de begge skulle studere videre. Valget var faldet på rejseruten via Triest, fordi Frederik Poulsen, som skulle færdiggøre sin disputats, var bange for at få konfiskeret sine arbejds papirer, hvis de rejste via Tyrkiet.³⁶ Skal man tro Poulsen, synes det at have taget lidt tid at komme på talefod:

"Vi var imidlertid ikke de eneste danskere i det lille Hotel Achilleion. Komponisten Carl Nielsen og hans hustru, billedhuggerinden Anne Marie Carl Nielsen havde boet der i nogen tid, før vi kom... Den

³⁶ Breve fra Ove Jørgensen til J. L. Heiberg, NKS 4417, 4°, brev af 24/1 1903.

første Modtagelse var kølig, men snart blev vi gode Venner. Fru Carl Nielsen og Ove Jørgensen gjorde i Slutningen af Marts en Udflugt til Øen Tinos og overværede den store Mirakelfest, der plejer at samle henved 25.000 Pilgrimme, mest Lidende og deres Paarørende.³⁷

Udflugten til Tinos kender vi kun til via Frederik Poulsen. Hverken CN, AMCN eller Ove Jørgensen nævner den i deres dagbøger eller korrespondance. Men i et brev hjem til professor J. L. Heiberg, der kendte familien Nielsen blandt andet fra samarbejdet om den store kantate "Hymnus Amoris", hvis tekst han havde oversat til latin, er Ove Jørgensen i øvrigt enig med Frederik Poulsen:

"For resten har jeg en mængde hilsener til Professoren og Deres familie (hvortil mine personlige naturligvis slutter sig) fra Carl Nielsen og Frue, som vi bor dør om dør med og omgås daglig særdeles meget; vi har det forfærdelig hyggeligt sammen efter i begyndelsen at være gaaet skulende forbi hinanden. Fruen copierer Typhon og copien bliver vist meget bedre end originalen; i hvert fald er det først copien, der rigtig har aabnet mine øjne for originalens fortræffelighed."³⁸

Det trehovede uhyre

Fra AMCN's hånd har vi ikke nogen udførlig beskrivelse af Typhonen. Den kan vi til gengæld finde hos Frederik Poulsen:

"Den tilhører Tiden mellem 575 og 550, er af Kalksten og blev genfundet i 1888. Uhyret udfyldte med sine snoede Slangelegemer og sine tre menneskelige Forkroppe, der fra ren Profil i første naar til trefjerdedels Vending i tredje Figur, Gavfeltets højre Side. Hovederne havde riflet Haar med snoede Lokkespidser i Nakke og Pande, svært Overskæg og langt Hageskæg, begge ligesom Haaret blaasorte. De to forreste Hoveders fremstrakte, buede Hageskæg giver Beskueren en egen Følelse af bevægelse fremover. Uhyret flyder virkelig langsomt forbi med hævede Vinger (kun Dele af disse bevarede). Den tredje Figur derimod drejer sig og ser paa os gennem de grønne, kuplede Øjne, hans sænkede Skæg er lige, hans Udtryk er muntert, de tykke Læber

³⁷ Frederik Poulsen: *I det gæstfrie Europa*, 1947, s. 31.

³⁸ Breve fra Ove Jørgensen til J. L. Heiberg, NKS 4417, 4°, brev af 15/4 1903. Jørgensen benyttede ikke tidens vanlige retskrivning, hvor substantiver skrives med stort.

trukket op i et Smil og Haarfarven lysere end de andres. Et pragtfuldt Stykke primitiv Friluftsskulptur med djærve Former og barnlig stærke og vekslende Farver helt ud i yderste Slangevinding!"³⁹

Skønt Ingrid Kjær havde advaret AMCN om, at kopiarbejde ikke nødvendigvis var noget specielt lykkeligt tidsfordriv ("ønsk Dem aldrig at copiere for Museer, det er meget morsomt saalænge Bestillingerne komme ja det er en stor Fornøjelse, men naar de saa skulle udføres —"⁴⁰), havde hun ganske rigtigt kastet sig ud i at copiere uhyret med de tre hoveder. I sin dagbog daterer CN beslutningen til 18/3 1903. Ingrid Kjær var ikke i Athen på dette tidspunkt, uden at vi dog ved, om dette har influeret på AMCN's beslutning.⁴¹ Fra hendes egen hånd har vi om dette kun et udateret brev til børnene:

"...Vi bliver her en Tid endnu da jeg vil kopiere oppe i Akropolismuseet det er en stor Slange med Menneskehoveder jeg vil kopiere og den er ganske farvet. I kan tro den er morsom den er fra den Tid før Perserkrigen da stod den i Tempelgavlen på det gamle Tempel for Athene da Perserne kom slog de den i Stykker og nu har man fundet dem deroppe..."⁴²

Under alle omstændigheder synes beslutningen at være taget med kort varsel, da CN så sent som den 8. marts stadig nævnte Ægypten eller Kreta som mulige rejsemål for Godske-Nielsen:

"...Vejret er meget smukt. Det kan nok være at vi rejser meget snart til Ægypten; det bliver afgjort i Løbet af nogle Dage; det afhænger af nogle Forhold med Kreta hvor min Kone muligvis skal copiere noget for det engelske Akademi. Men Adressen er alligevel Athen poste restante da det bliver sendt efter..."⁴³

³⁹ Frederik Poulsen: *Den tidlig græske kunst*, 2. forøgede udg., 1940, s. 150.

⁴⁰ Ibid. (note 38), brev af 22/7 1902.

⁴¹ I dagbogen nævner CN 4/4, at Ingrid Kjær netop er kommet tilbage til Athen, jf. Schousboe 1983 (note 7) s. 179.

⁴² CNA III.A.a.2, udateret brev skrevet Tirsdag Morgen Klk 9. I brevet nævnes også fundet af skildpadden (2/3), og dermed kan brevet formentlig dateres til en af de to tirsdage 17/3 og 24/3.

⁴³ CNA I.A.c, postkort af 8/3 1903.

Den 6. april sendte CN et udførligt brev til musikervennerne Dagmar og Julius Borup, hvoraf det blandt andet fremgår, at begges arbejde skrider fremad:

"...Her gaar det saa roligt og hver passer sit Arbejde. Marie er paa Akropolis fra Kl. 9 til 6 daglig⁴⁴ og copierer en Figur og jeg arbejder meget flittig og har snart et stort nyt Arbejde færdig... Puh! Jeg maa tage mig iagt her. Da vi kom hertil stod det i Bladene og forleden var Kapelmester Kremser og jeg paa Fodtur i Bjærgene. Næste Dag fortalte Bladene hvorledes vi fik Ild i vore Cigaretter da vi havde glemt at faa Tændstikker med. Kremser, en livlig Wiener, havde nemlig om Aftenen i en Restauration paa tysk fortalt en Ven, hvorledes jeg foreslog at fyre min Pistol mod Cigaretspiden. Jeg holdt nemlig Cigaretten i Munden og suttede, medens han brændte løs mod Spidsen; efter 6 Skud lykkedes det og vi bleve meget henrykte og Tobakken smagte naturligvis glimrende..."⁴⁵

Hverdag og fest

Den 8. april, på Kong Christian 9.'s fødselsdag, var der middag for de danske i Athen på byens førende hotel, Grande Bretagne, som lå (og ligger) på Konstitutionspladsen, Syntagma, skråt over for kongeslottet. Ved middagen præsiderede den danske førstmand, Otto Weismann (1866-1955), som fra 1894 havde bestyret det kongelige lystslot Tatoi uden for Athen og den danskfødte Kong Georgs andre lystejen-domme. Weismann fortalte, at han af kongen havde fået besked på, at middagen skulle være særlig fin på grund af CN's og AMCN's tilstede-

⁴⁴ Eftersom museets officielle åbningstid i 1903 var kl. 10-12 og 2-5, må AMCN have opnået en særlig tilladelse til at arbejde uden for de vanlige åbningstider. Da hun i 1904-05 vender tilbage til Athen for at fuldende sit arbejde, gives hun kun lov til at arbejde inden for den officielle åbningstid, og blandt andet fordi hun er under stærkt pres fra CN hjemme i København for at fremskynde sin hjemkomst, må hun true med at gå direkte til kongen for at få det ændret.

⁴⁵ CNA I.A.c, brev af 6/4 1903. Hele brevet er aftrykt i *Carl Nielsen Breve*, 1954 (note 25) s. 48-49. Som allerede nævnt, har det ikke været muligt at finde andet end en enkelt notits i samtidens græske aviser, og den stod at læse inden den famøse pistol-episode fandt sted. Det skal i den forbindelse nævnes, at CN var henvist til andres beretninger om indholdet af de græske aviser. Den eneste af firkløveret i Hotel Achilleion, som beherskede nygræsk, var Frederik Poulsen.

værelse i Athen. Det gik derfor op for de to, at de nok hellere i en fart måtte få lagt deres kort på slottet med henblik på en audiens.

Da CN den 21. april skrev hjem til børnene, kunne han derfor berette ikke blot om sin nye sol-ouverture og den græske påske, men også om den kongelige audiens:

"Her er varmt hernede og Solen skinner fra Morgen til Aften og saa gaar den ned bag de dejligste blaa Bjerge i Vesten efter at den har lyst henover den skønne Ægina-Golf. Og saadan er det hver Dag med den skønne Sol. Til næste Vinter saa skal I høre hvad jeg har komponert om Solen hernede.

Forleden Aften var der en stor Fest her i Athen i Anledning af Paasken. Da Klokken var henved 12 om Aftenen var over 20,000 Mennesker samlede for Metropolitkirken. Paa Pladsen var der en stor Tribune. Nogle Minutter før Kl. 12 tændte alle Mennesker hver sit Voxlys som de saa holdt i Vejret. Jeg stod oppe paa Balkon og saa hvorledes det ene Lys efter det andet blev tændt og tilsidst saa hele Pladsen ud som et flimrende Ildhav. Da Klokken slog 12 begyndte Klokkerne at ringe og ud af Kirken kom Metropolit og alle Præster i Ornater. De bar Kristi Ligklæde som skulde forestille at nu var Kristus opstanden fra de Døde. Saa sang de og spillede og Mængden raabte af Glæde. Lidt efter kom Kongen, Kronprinsen og alle Ministrene ogsaa op paa Tribunen og kyssede Ligklædet, og saa jublede Folk atter. Forleden Dag var Moder og jeg indbudt til at besøge Kongen. Vi var oppe paa hans Slot og talte med ham om mange forskjellige Ting og han talte meget godt dansk. I ved jo nok at Kong Georg er en Søn af vores Konge hjemme."⁴⁶

Hvad CN ikke skrev til børnene var, at han var kommet til at dumme sig under audiensen. Den historie kan vi hente hos Frederik Poulsen:

"Vi kørte til Slottet i Athen: Carl Nielsen og Frue, Ove Jørgensen og jeg, og vi havde ventet, at Carl Nielsen som den ældste og som den berømte Mand skulde først ind. Det blev imidlertid Ove Jørgensen, og da vi herefter regnede ud, at saa maatte det gaa efter Alfabetet, laante jeg ham mine hvide Handsker. Næppe var han imidlertid forsvundet, førend Adjudanten vendte sig til mig: nu var det min Tur. Da Jør-

⁴⁶ Brev af 21/4 1903 til alle tre børn, i KB rubriceret som brev til datteren Irmelin, CNA III.A.a.1.

Carl Nielsen og Ove Jørgensen fotografet i Konstantinopel. Dårligt bevaret ferrografi. Det Kongelige Bibliotek.

gensen 5 Minutter senere kom ud, flaaede jeg for Næsen af den grinende Adjudant Handskerne af ham og fik den ene rigtigt paa...

Hvad vi talte om i det Kvarter Audiensen varede? Det var den samme glidende Konversation, jeg kendte fra polske Adelshjem... Vi snakkede om Damptærskværker og Kostalde, men midt under alt dette spurgte Kongen ligesom en passant om den berømte danske Komponist Carl Nielsen, og jeg gav ham alle de Oplysninger, jeg sad inde med... Afskeden forløb særdeles naturligt: et Øjeblik Overvejelse, saa et lyst og venligt Blik, saa et hjerteligt Haandtryk og Ønske om godt Udbytte af Opholdet i Landet.

Det forundrede os, vi to, der ventede i Forværelset, at Carl Nielsen og Fruen kom ud efter smaa ti Minutters Forløb. men det var Komponistens egen Skyld, thi han havde pludselig erklæret: "Nu vil vi ikke opholde Deres Majestæt længere."

Han blev selvfølgelig frygtelig drillet i den Anledning og var et Øjeblik ret spag. Men saa rettede han sig op og indtog en helt landsfaderlig Stilling med Haanden paa Brystet:

"Han kendte mig sku for Resten godt, vidste Besked om Opførelsen af "Saul og David" og meget andet. Næsten hver en Tøddel, jeg har komponeret, var han fortrolig med. Det var alligevel en ualmindelig interessant og kundskabsrig Fyrste."⁴⁷

Ud på rejse

Allerede inden påske var firkløveret blevet skilt ad. Både Frederik Poulsen og Ove Jørgensen tog med på de rejser, som professor Dörpfeld organiserede til forskellige antikke lokaliteter, herunder de udgravninger, som Det Tyske Arkæologiske Institut var i gang med eller allerede havde stået for. Hvert år planlagdes tre rejser – en 16-dages tur til Peloponnes, en 12-dages rejse til diverse øer og endelig tre dage til det gamle Troja i Lilleasien, hvorfra deltagerne enten kunne vende tilbage til Athen eller tage videre til Konstantinopel. Rejserne var primært for instituttets stipendiater, men stod også åbne for andre i en vis udstrækning mod forudgående tilmelding og deltagelse i udgifterne, som for hver deltager beløb sig til 13 Mark per dag for Peloponnes-rejsen og 16 Mark for ørejsen. Trojarejsen var beregnet til en udgift på mindst 100 Mark.

Såvel Frederik Poulsen som Ove Jørgensen havde sikret sig offentlig støtte for at kunne deltage i rejserne. Poulsen deltog tilsyneladende kun i de første to, Jørgensen i alle tre. Den første rejse var annonceret til start den 8. april, og Dörpfeld var normalt pålideligheden selv. Alligevel måtte afrejsen udskydes, fordi han denne gang var oppe mod stærkere kræfter. Han skulle nemlig først være fører for den unge tyske kronprins Wilhelm, som sammen med sin lidt yngre bror, prins Eitel Friedrich var på dannelsesrejse, og de var blevet forsinkede af sygdom i Ægypten. De 35 Peloponnes-rejsende kom derfor først af sted fra Athen den 17. april, og Dörpfeld sluttede sig først til dem om eftermiddagen i Korinth.⁴⁸

Turenes forløb ligger uden for denne artikels rammer. En enkelt

⁴⁷ Frederik Poulsen, 1947 (note 37) s. 38-39. Præcis hvornår audiensen fandt sted, lader sig ikke afgøre, da CN's dagbog modsiger et brev til Svend Godske-Nielsen med hensyn til datoen. Aviserne omtalte ikke private audienser, og den oplagte kilde, de kongelige græske arkiver, er under de for tiden i Grækenland rådende politiske forhold ikke tilgængelige.

⁴⁸ Jf. Athen-instituttets indberetning til centralmyndigheden i Berlin af 25/5 1903 og brev fra OJ til J.L. Heiberg af 15/4 1903, NKS 4417, 4°.

smagsprøve på Ove Jørgensens skarpe iagttagelsesevne fortjener dog at medtages:

"Der var noget tragisk i at se D. paa dækket i morgendæmringen med funklende øjne se øen dukke op mere og mere og i senere at blive ført rundt til alle de steder, hvor han ikke havde fundet noget; oplivende var det derimod at se 15 tykke Grossererfruer, som den praktiske D. havde taget ombord i Patras for at mindske udgiften for archæologerne, i stegende sol, sveddryppende vandre op ad bakke for at besigtige fundamenterne af et romersk værelse – en firkant af kampesten, som D. havde udgravet i mangel af bedre."⁴⁹

Helios færdig

Da Ove Jørgensen og Frederik Poulsen den 1. maj vendte tilbage fra Peloponnes-rejsen, kunne CN fortælle dem, at han en god uges tid forinden havde afsluttet sit kompositionsarbejde. Det havde også vennerne hjemme i Danmark fået besked om:

"Igaar blev jeg færdig med min nye Komposition; det er netop en Ouverture til Solens Pris og hedder Helios (Solen). Den begynder ganske stille med nogle lange Bastoner og lidt efter lidt kommer flere Instrumenter til og nogle Valdhorn synger saa en halvt-højtidelig Morgensang. Nu stiger og stiger den indtil Middagens dirrende Lys næsten blænder En og alting ligger i et Lyshav som næsten gjør alt levende døst og dvask og endelig daler den igjen og synker langsomt og majestætisk ned bag de fjernt blaanende Bjerge langt ude i Vesten. Er det lykkedes mig? Jeg ved blot at jeg har været umaadelig optaget af at udføre denne Idé som egner sig godt til musikalsk Behandling og af sig selv former sig til et organisk Væsen."⁵⁰

Da såvel Nazos som Kremser havde ydet eller tilbudt at yde CN assistance i forbindelse med hans kompositionsarbejde, var der nu også fra græsk side en udtalt interesse for at spille det nye værk. Her følte

⁴⁹ Fra samme brev som i foregående note.

⁵⁰ Brev af 24/4 1903 til Dagmar og Julius Borup, CNA I.A.c. Aftrykt i *Carl Nielsen Breve*, 1954 (note 25) s. 50-51. Om ouvertürens og CN's forhold til græsk musik, se Thomas Michelsen: Carl Nielsen og den græske musik, *Fund og Forskning* 37, 1998, s. 219-31.

CN sig tydeligvis i klemme, for efter at have hørt de græske orkestermusikere, havde han ikke lyst til at overlade dem førsteopførelsen af Helios.

Han prøvede at krybe udenom ved i stedet at få sendt det trykte partitur og stemmerne til hans opus 1, Suiten for strygere, og overlade Nazos et dediceret eksemplar. Dette eksemplar er nu overgået til Athens Statsorkesters nodearkiv, men findes stadig dér og har i øvrigt været vist på den udstilling, som fandt sted i forbindelse med den såkaldte Helios Festival i Athen i efteråret 1999. Partituret har tydeligvis aldrig været anvendt til at dirigere efter, så Nazos lod sig ikke lokke til at fremføre anden musik af Nielsen i stedet for den nyskrevne Helios.⁵¹ Der var også tale om, at Kremser eventuelt skulle opføre Strygersuiten i Musikforeningen. Heller ikke denne opførelse har kunnet påvises, og Kremser forlod i øvrigt sine poster i Athen i sommeren 1903. CN fik altså sin vilje med hensyn til Helios – den blev uopført hjemme i København den 8. oktober 1903 af Det Kongelige Kapel dirigeret af Johan Svendsen. Derimod fik han ikke athenerne til at spille hans musik.⁵²

Allerede inden færdiggørelsen af Helios havde CN skrevet til Henrik Knudsen om de værker, der hjemme i Danmark var under trykning og oversættelse:

"Knaldende Sommer! Var en Tur i Bjergene igaar, Blomster myldrer og vælder frem overalt!... Gaa op og skæld Wilh H. ud hvis de bestandig sinker; jeg beder dig meget derom. Tag Part: fra Malling! Har Hansen sendt til Choisy? Gjør som du synes men kraftigt... Tag mine Arbejder tilbage hvis W. H. intet gjør! Hilsener fra os begge."⁵³

⁵¹ Partituret har nr. 1724 i Athens Statsorkesters arkiv. Dedikationen lyder: "An Herrn Direktor Nassos in Freundschaft und Verehrung von Carl Nielsen" og er dateret Athen 10-4-1903, den dato (efter den græske kalender), da han afsluttede Helios og formentlig har overrakt partituret som en art kvittering for lånet af konservatoriets lokale.

⁵² Kun én eneste Nielsen-opførelse i Athen i hans egen levetid er det muligt at påvise. Det var da den tyske pianist Rudolph Schmidt som led i en europæisk turné spillede Tema med Variationer, opus 40, i Olympia Teatret lillejuleaften 1924. Koncerten var arrangeret af Odeion Athinon og fremgår af konservatoriets årsberetning for sæsonen 1924-25. CN havde selv indstuderet værket med Rudolph Schmidt forud for en koncert i Berlin 14/2 1923, jf. Schousboe 1983 (note 7) s. 462-63.

⁵³ Postkort af 27/3 1903, CNA LA.c.

Den 25. april havde han fulgt op på sagen:

”Det er skammeligt med Hansens. Jeg har skrevet til ham tre Gange men hører stadig intet. Den tyske Oversættelse skal sendes til Greve Seebach eller rettere Direktionen for Hofoperaen i Dresden, saasnart den kommer og saa skal Hansens forespørge hvornaar vi maa komme og forespille Operaen. Der skal skrives at jeg er i Grækenland og helst vil komme i Juni. Helios færdig; sender Renskriften.⁵⁴ Hvad bliver med Temperament-Symfonien? Skriv snart ellers er vi maaske borte herfra. Sig til Hansen at det er i hvert fald hensynsløst ikke at svare paa mine Breve.”⁵⁵

Tatoi og Konstantinopel

Havde CN således forestillet sig måske at tage videre fra Athen, nu da han var færdig med sin indsats, så var AMCN ikke indstillet på at forlade sin Typhon. Hun var i fuld gang med at modellere og var også begyndt at interessere sig for bemalingen af den eller de gipskopier, som siden skulle fremstilles, og som havde kommercielle muligheder, fordi disse tidlige skulpturer, fremstillet af den bløde kalksten poros og med spor af den oprindelige bemaling, ikke tålte den kommercielt styrede massereproducering i gips, som allerede blev en række af Akropolismuseets marmorskulpturer til del.

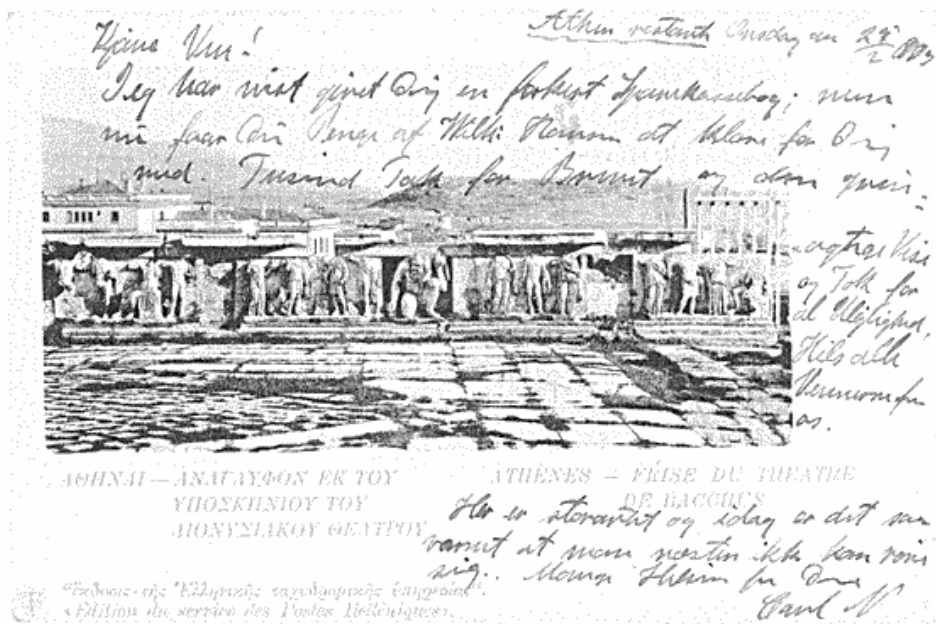
Farverne havde allerede Ingrid Kjær erfaringer om. Men dem har AMCN tilsyneladende ikke stillet sig tilfreds med. Hun kontaktede Otto Weismann for at få hjælp med den særlige røde plantefarve alkannin, og han sendte hende en beskrivelse af farvens kemiske sammensætning, som han har fundet i Meyers Konversationsleksikon.⁵⁶

Med både kompositionen og renskriften af Helios til en side havde

⁵⁴ Det er det såkaldte blyantspartitur (CNS 56b), som Nielsen færdiggjorde den 23. april. Blæk-renskriften (CNS 56a), der siden blev anvendt som trykforlæg, synes at være blev til i en fart og uden den helt store omhu. På et udateret postkort, som Henrik Knudsen modtager 4/5, og som med den vanlige postgang må være skrevet omkring 28/4, skriver CN, at han vil sende renskriften til Knudsen ”i overmorgen”. Om blækmanuskriptets indflydelse på den trykte udgave, se udgiveren Thomas Michelsens kildebeskrivelse i den kritiske nyudgave af Helios i *Carl Nielsen. Værker. Serie II. Instrumentalmusik. 7*, 1999, s. 133-36.

⁵⁵ Postkort af 25/4, CNA I.A.c.

⁵⁶ Jf. brev fra Otto Weismann til AMCN af 8/5 1903, CNA II.A.b.

Postkort fra Carl Nielsen til Svend Godske-Nielsen, dateret Athen 25/2 1903. Carl Nielsen Arkivet, Det Kongelige Bibliotek.

CN mindre at foretage sig i selve Athen. Det næste stykke musik, han havde på tegnebrættet, kantaten "Sønnen", krævede en tekst. Den havde han skrevet til forfatteren og sceneinstruktøren Julius Lehmann om, og den var endnu ikke klar.⁵⁷ Så også CN kontaktede Weismann, og fra den 10. maj og ti dage frem tog han ophold på det kongelige lystslot Tatoi, nord for byen. Tilsyneladende havde han ikke fået pakket godt nok, for den 12. sendte han en lille besked ind til AMCN:

"Her er dejligt herude! Jeg bliver her altsaa til Torsdag. Vil du sende mig et par Manchetter en Krave – hvis der er ellers ikke – og saa 2 Lommetørklæder."⁵⁸

CN må dog også have leveret en enkelt negativ kommentar fra sig om ejendommens tilstand, mens han var der, for da Weismann den føl-

⁵⁷ Julius Lehmann, der havde stået for instruktionen af "Saul og David", endte med at sige nej, så det blev i stedet Johannes Jørgensen, der skrev teksten til "Sønnen".

⁵⁸ Brev af 12/5 1903, CNA II.A.a.1.

Postkort fra Carl Nielsen til Henrik Knudsen, dateret Athen 27/3 1903. Carl Nielsen Arkivet, Det Kongelige Bibliotek.

gende vinter skrev til AMCN, der havde bedt ham om at få støbeformen til Typhonen plomberet, så ingen andre kunne bruge (eller misbruge) den, før hun vendte tilbage til Athen, føjede han et lille PS til sit løfte:

"Vil De sige til Deres Mand, at vi skal have alle Skiltene malede igen til Sommer."⁵⁹

Knap var CN vendt tilbage fra Tatoi, før han rejste videre med et østrigsk skib til Konstantinopel, hvor han mødte Ove Jørgensen.⁶⁰ Under opholdet blev de arresterede, fordi de på grund af deres intense studier af de gamle byzantiske fæstningsmure blev antaget for spioner.

⁵⁹ Brev af 29/12 1903, CNA II.A.b.

⁶⁰ Ifølge Meyer, 1947 (note 2) s. 208 tog også AMCN til Konstantinopel. Dette må bero på en misforståelse. Hun havde jo været i Konstantinopel på vejen til Grækenland, og det fremgår entydigt af det øvrige kildemateriale, at hun ikke afbrød sit arbejde på Akropolismuseet for igen at tage tilbage dertil.

De blev dog hurtigt løsladt.⁶¹ I Konstantinopel aflagde de også besøg hos den kendte tyske arkæolog Theodor Wiegand (1864-1936), som var leder af det stedlige Tyske Arkæologiske Institut.

En hel del oplevelser og et par endnu bevarede fotos rigere, vendte Ove Jørgensen og CN tilbage til Athen den 1. juni. Firkløveret var atter samlet, og de havde nu selskab af den danske maler Helvig Am-sinck (1872-1956) (der senere samme år giftede sig med arkæologen Karl F. Kinck (1853-1921)). Sammen gjorde de udflugter ud af byen, og CN underholdt også selskabet om aftenen hjemme på hotellets flade tag:

"Carl Nielsen gav da, siddende paa Hug, en Prøve paa de saakaldte hylende Dervishers Gudstjeneste. Hver Nuance i den kapriciøse orientalske Sang havde hans skarpe Øre opfattet, og vuggende i Hofterne klagede han i Maaneskinnet, saa alle Athens Katte stemte i, og Nabotagene fyldtes med forfærdede Mennesker. Om de har troet, at Tyrken var kommet tilbage, ved jeg ikke. Men siden Tyrkertiden har Athens Luft sikkert nok ikke genlydt af renere og stærkere Orientmusik."⁶²

Det er Frederik Poulsen, der har indfanget øjeblikket i sine erindringer, og han har også givet os et lynskud af CN på udflugt i bjergene efter en natlig badetur ved Megara:

"I Stedet for nu at tage Toget tilbage til Athen blev vi enige om at ture videre og ride op paa Makri Plagi, et Bjerg i Nærheden, hvorfra der var en prægtig Udsigt ind over Peloponnes. Muldyr blev ført frem, og vi startede. Men Turen blev ret besværlig. Jeg ser endnu for mig Carl Nielsen, der i Heden havde afført sig alt Ydertøjet og tilsidst vandrede i grøn Skjorte og grønne Underbukser i Spidsen for Toget, en bevægelig grøn Plet paa de nøgne Bjergsider, en virkelig overbevisende Demonstration af, at lidt Grønt vilde klæde de græske Bjerge."⁶³

Mens CN havde været i Konstantinopel, havde AMCN truffet en ganske vidtrækkende beslutning vedrørende Typhonen. Hun følte sig overbevist om, at den måde, hvorpå arkæologerne havde anbragt de genfundne brudstykker i forhold til hinanden, ikke var fuldt ud kor-

⁶¹ Jf. CN's dagbog og Poulsen 1947 (note 37) s. 31.

⁶² Poulsen 1947 (note 37) s. 32.

⁶³ Ibid. s. 33

rekt, og af museets ledelse fik hun tilladelse til at dreje hovedet på den tredje figur og armen på den forreste figur.⁶⁴

Hjem til Danmark

Om den sidste del af Grækenlands-opholdet har vi kun meget sparsomme oplysninger. CN holdt op med at føre dagbog pr. 12. juni, hvor han noterer, at "Marie arbejder stadigt og rask paa Typhonen". Hverken CN eller AMCN skrev yderligere breve hjem fra Grækenland. Vi kan konstatere, at de omkring den 1. juli⁶⁵ tog hjem via Italien, hvor CN sendte postkort til Henrik Knudsen fra Napoli og Rom, henholdsvis den 8. og 10. juli.⁶⁶ Og en smule lokalkolorit kan vi finde i et interview, som AMCN langt senere (efter CN's død) gav til Nationaltidende. Nået til Brindisi glædede de sig over, med AMCN's udtryk, at "være kommet ligesom hjem":

"Vi var igen i Italien! Her skulde vi rigtigt have et hyggeligt! Saa havde min Mand set paa Spisekortet, og vi havde syntes, at det, vi fik, smagte saa godt. Men saa fik vi Regningen. Den var smurt op. Det sagde min Mand til Værten. Da blev Værten helt ude af sig selv af Raseri, og han raabte op i vore Ansigter, mens han slog med sin knyttede Næve i Bordet: "*Questi ladri!*" Han raabte fnysende til os: "Saadan nogle Stoddere! Saadan nogle Bisser!"⁶⁷

Ove Jørgensen havde slået følge, eftersom han skulle fortsætte sine studier i Pompeji, hvor han fulgte en række forelæsninger om udgrav-

⁶⁴ Ærckær som AMCN var, ville hun naturligvis gerne krediteres for den "nye" Typhon, og blev derfor ganske oprørt, da hun i München i 1904 på vejen til Grækenland blev præsenteret for en bog af netop Wiegand, som OJ og CN havde besøgt i Konstantinopel, hvori den "nye" Typhon var gengivet som en landvinding, uden at hun var nævnt, jf. brev af 14/11 1904 fra AMCN til CN, CNA II.A.a.1, aftrykt i Schousboe 1983 (note 7) s. 186-89.

⁶⁵ Jf. OJ's brev af 14/9 1903 til J. L. Heiberg, NKS 4417, 4°, hvoraf det fremgår, at OJ efter tilbagekomsten fra Konstantinopel tilbragte en måned i Athen, inden han (sammen med CN og AMCN) tog til Italien.

⁶⁶ Breve i CNA, I.A.c.

⁶⁷ Citeret efter Meyer 1947 (note 2), s. 209. Meyer angiver i sine kildehenvisninger ingen dato for interviewet.

ningerne.⁶⁸ Frederik Poulsen forblev i Athen indtil slutningen af september, hvorefter også han styrede kursen mod Italien. Og hans tanker ved at skulle forlade Grækenland repræsenterer formentlig hele firkløverets:

"Dette 7 Maaneders Ophold i Hellas, hvor jeg næsten udelukkende har kunnet leve for mine Studier, er nær ved at være den lykkeligste Tid i mit Liv, og jeg gyser ved Tanken om Danmark, hvor jeg snart skal falde tilbage i en gros-Skriveri, Populærforedrag og Kursustimer og anden Grulighed blot for at leve. Hernede var jeg ellers godt paa Vej til at aflægge det Charlataneri, der har været over mine tidligere Skrivelser."⁶⁹

⁶⁸ Jf. det samme brev samt Thure Hastrups indledning i Ove Jørgensen: *Udvalgte skrifter* udg. af Henning Krabbe, 1971, s. 10-11. I brevet nævner OJ, at forelæsningerne holdes af F. Mau; men der må næsten være tale om August Mau (1840-1909), som i mere end en menneskealder beskæftigede sig med Pompeji, og som publicerede ikke blot videnskabelige afhandlinger, men også en mere populær tysksproget guide om Pompeji.

⁶⁹ Brev fra FP til J. L. Heiberg, NKS 4417, 4°.

APPENDIKS: KALENDER

I den efterfølgende kalender er alle fundne oplysninger systematiseret. Den bygger dels på de relevante breve og dagbøger i Det Kongelige Biblioteks og enkelte andre samlinger, dels på arkivarbejde i Athen, herunder gennemgang af tidens græske aviser, Odeion Athinons årsberetninger og det Tyske Arkæologiske Instituts indberetninger til Berlin for året 1903. I den forbindelse er jeg Signe Isager, direktør for Det Danske Institut i Athen, samt mine græske venner Despina Kapsokefalou og Irene Tiniakou tak skyldig.

Datoer i kursiv er ifølge datidens græske kalender, som var 13 dage forskudt for den vestlige kalender.

IK = Ingrid Kjær

OJ = Ove Jørgensen

FP = Frederik Poulsen

To 1/1 19/12	AMCN rejser fra København via Hamburg og Krefeld til Dresden
Lør 10/1 28/12	CN og Henrik Knudsen mødes med AMCN i Dresden
Tor 15/1 2/1	AMCN i Wien, CN i Berlin, klar til at rejse tilbage til København
Tir 20/1 7/1	AMCN passerer gennem Bulgarien og den tyrkiske grænse
Lør 24/1 11/1	AMCN påbegynder sejladsen fra Konstantinopel til Grækenland
Søn 25/1 12/1	AMCN passerer Kap Sounion, ankommer til Athen (Hotel Athene)
Tor 29/1 16/1	AMCN tegner på Akropolis Museet
Man 2/2 20/1	AMCN besøger kongeslottet Tatoi
Søn 8/2 26/1	CN forlader København og kommer til Berlin
Ons 11/2 29/1	AMCN tager til Patras
Tor 12/2 30/1	CN ankommer Patras om morgenen med skib fra Brindisi
Fre 13/2 31/1	Begge rejser til Olympia
Søn 15/2 2/2	Fra Olympia via Patras og Itea på hesteryg til Delphi
Tir 17/2 4/2	Må blive i Itea på grund af storm (ingen skibsforbindelse)

Ons 18/2 5/2	do.do.
Fre 20/2 7/2	CN og AMCN ankommer til Athen, indlogerer sig på Hotel Achilleion
Lør 21/2 8/2	Forelæsning ved Wilhelm Dörpfeld på Akropolis
Søn 22/2 9/2	CN overværer eftermiddagskoncert med studerende ved Odeion Athinon. Senere på dagen til karneval i Piræus
Ons 25/2 12/2	CN og AMCN spiser frokost i Paleo Faliro ved havet sammen med Frank Choisy
Tor 26/2 13/2	Forelæsning på Det Engelske Institut ved John Evans om kongeslottet på Kreta
Lør 28/2 15/2	Forelæsning ved Dörpfeld om de antikke teatre ved Akropolis
Søn 1/3 16/2	CN og AMCN spadseretur til Dafni Klosteret, videre til Elefsina, med tog til Megara. Danseceremoni på centralpladsen
Man 2/3 17/2	CN og AMCN Med tog til Kifissia, går over Pendelbjergene til Dionissos. Tager en skildpadde med hjem til hotellet
Tir 3/3 18/2	Tilbage til Dionissos for at se efter AMCN's tabte pung. Finder den ikke
Ons 4/3 19/2	Akropolis. Forelæsning på Det Tyske Institut: Neue Inschriften aus Pergamon
Fre 6/3 21/2	Forelæsning på Det Amerikanske Institut
Lør 7/3 22/2	Forelæsning ved Dörpfeld om antikkens teatre. FP og OJ kommer fra Berlin og slår sig ned i Hotel Achilleion
Søn 8/3 23/2	CN (og AMCN?): Akropolis. Går til Menidi fra Patisia.
Tir 10/3 25/2	CN påbegynder Helios på Odeion Athinon. Kolonos om eftermiddagen
Søn 15/3 2/3	CN og AMCN på tur i de kongelige haver uden for byen
Ons 18/3 5/3	AMCN beslutter at kopiere Typhonen. CN tager med Kremser til Tatoi og spiser frokost med Weismann
Fre 20/3 7/3	CN overværer orkesterkoncert på Odeion Athinon. Program: Tinel, Mendelssohn, Choisy, Vivaldi, Berlioz

Søn 22/3 9/3	Koncert på Odeion Attikon med musik af bl.a. Niels W. Gade. CN ikke til stede
Man 23/3 10/3	Lille artikel i avisen Estia om CN og hans tilstedeværelse ved koncerten tre dage før
Ons 25/3 12/3	AMCN og OJ på øen Tinos, overværer fejringen af Ikonen i Panagia Evangelista (ifølge FP)
Tor 26/3 13/3	CN på tur til Phyli med Kremser. Tænder deres cigaretter med en pistol
Fre 27/3 14/3	Brev: de arbejder hver med deres. Han har påbegyndt Allegro-delen af Helios
Søn 29/3 16/3	CN, AMCN, OJ m.fl. på tur til Vougliameni
Lør 4/4 22/3	CN og AMCN med tog til Eleusis sammen med Dörpfeld og andre arkæologer. Møder prof. Diels
Søn 5/4 23/3	"Så Novelli som Købmanden i Venedig", CN's dagbog, i realiteten Tor 27/3
Tir 7/4 25/3	"Så Novelli som Othello" CN's dagbog, også ukorrekt, i realiteten Lør 29/3
Ons 8/4 26/3	Middag for de danske på Hotel Grande Bretagne. Kong Christian IX's fødselsdag
Tor 9/4 27/3	[CN så Novelli]
Fre 10/4 28/3	CN, AMCN, FP og OJ modtaget i audiens af Kong George ifølge brev af 22/4
Lør 11/4 29/3	[CN så Novelli]
Tir 14/4 1/4	CN, AMCN, FP og OJ modtaget i audiens af Kong George ifølge CN's dagbog
Fre 17/4 4/4	Festligheder i gaderne. FP og OJ tager på rejse til Peloponnes, arr. af Det Tyske Institut og ledet af prof. Dörpfeld
Lør 18/4 5/4	Påskemat. CN ser processionen ved Domkirken
Søn 19/4 6/4	Påskedag. CN og AMCN bader ved Falero.
Tor 23/4 10/4	CN afslutter kompositionen af Helios på Odeion Athinon og giver Nazos et dediceret eksemplar af Strygersuiten, op. 1
Fre 1/5 18/4	FP og OJ kommer tilbage fra Peloponnesrejsen
Søn 3/5 20/4	FP og OJ tager på Det Tyske Instituts arkæologiske ørejse
Søn 10/5 27/4	CN tager til Tatoi, hvor han tilbringer ti dage
Tor 14/5 1/5	FP og OJ kommer tilbage fra ørejsen
Lør 16/5 3/5	OJ tager på Det Tyske Instituts Troja-rejse. OJ fortsætter siden direkte videre til Konstantinopel

Lør 23/5 10/5	CN tager til Konstantinopel, hvor han møder OJ
Man 25/5 12/5	CN ankommer til Konstantinopel
Man 1/6 19/5	CN og OJ vender tilbage til Athen fra Konstantinopel
Tir 2/6 20/5	CN og OJ på Hymetos bjerget
Lør 6/6 24/5	Med vogn til Elefsina. Går om natten til Megara. Med på turen: CN, AMCN, FP, OJ, Helvig Amsick
Søn 7/6 25/5	På hesteryg til Makruplági bjerget. Tilbage i Megara ved midnat. Overnatter i et bondehus
Man 8/6 26/5	Retur med kystbåden, forlader Megara klokken fem om morgenen
Tir 9/6 27/5	"Mandag den 9ende. Akropolis i Måneskin"
Ons 10/6 28/5	CN i Paleo Faliro om aftenen med Georgios Nazos
Fre 12/6 30/5	Nyheden om mordet på Kongen og Dronningen af Serbien når Athen. AMCN arbejder stadig på Typhonen
Ons 1/7 18/6	Omkring dette tidspunkt afrejser AMCN, CN og OJ fra Athen
Ons 8/7 25/6	CN og AMCN rejsende mellem Napoli og Rom. OJ er forblevet i Pompeji
Fre 10/7 27/6	CN og AMCN i Rom

CN og AMCN var tilbage i København mod månedens slutning. Den nøjagtige dato kendes ikke. CN vendte aldrig siden tilbage til Grækenland. AMCN vendte tilbage til Athen den 15. november 1904 for at færdiggøre sit arbejde. Typhonen blev støbt i gips midt i januar 1905, og i slutningen af januar begyndte hun bemalingen. Sideløbende arbejdede hun på et tyrehoved og yderligere to andre kopier. I begyndelsen af april var hun nødt til at vende tilbage til Danmark, da CN truede med skilsmisse, men hun tog atter af sted efter nogle få uger i Danmark og vendte først hjem via Italien omkring 1. juli.

SUMMARY

KNUD KETTING: *Helios and the Typhon*.

From 1901 onwards, the Danish composer Carl Nielsen received a yearly state grant of 800 Danish crowns, and at the beginning of 1903 he signed a regular contract with the publisher Wilhelm Hansen. This allowed him to take leave from his job as a violinist in the Royal Danish Orchestra and go to Greece to join his wife Anne Marie, who had been granted the Ancker Award and, as one of the first sculptors ever, had been allowed to make copies of the bas-reliefs and statues in the Acropolis Museum in Athens. Anne Marie Carl-Nielsen was probably inspired by her pupil Ingrid Kjær, who had started working at the Museum a couple of years before. Kjær had been talking of copying the so-called Typhon, a three-headed monster figure, but eventually Anne Marie took over the project.

Through the Belgian born violinist and composer Frank Choisy, whom he knew from Copenhagen, Nielsen got in touch with one of the local conservatories, the Odeion Athinon, where Choisy was teaching. They placed a study room with a piano at Niensens disposal. Here he could sit and compose when he was not on excursions in the surrounding mountains with or without Anne Marie. It was in that small study room that on 23 April he finished his concert overture *Helios*, in which he depicts the movement of the sun through the sky from dawn to dusk.

Staying in the same humble Athens hotel as the Nielsen family were Danish archaeologist Frederik Poulsen and linguist Ove Jørgensen. They were both in Greece for study purposes, and both of them formed a bond of friendship with the Niensens, spending most of their spare time with them.

After an excursion to Turkey, where Carl met with Ove Jørgensen in Constantinople, the Nielsen family travelled home through Italy, reaching Copenhagen at the end of July. On 8 October of the same year, Johan Svendsen conducted the first performance of the *Helios* overture with the Royal Danish Orchestra. Nielsen's Greek acquaintances had been pressing for a first performance in Athens but the composer was not entirely pleased with the quality of Greek orchestral playing and tried to talk them into performing one of his previous works instead.

Carl Nielsen never returned to Greece. Anne Marie went back in 1904-05 for an extended stay, finishing her copying work and eventually managing to sell a number of copies to various European museums. In its description of their 1903 stay, this article is mainly drawing on unpublished sources in the Royal Danish Library and archival studies in Athens.